

BARN MED FLERA FUNKTIONSNEDSÄTTNINGAR I SÄRSKOLAN

utbildningens effekter och effektivitet.

Ett projekt av Stiftelsen ala

DEL IV - INDIVIDUELLA PLANER

**Skriftliga individuella planer för särskolans elever med flera funktionshinder
Anna-Lena Stéenson & Mats Granlund**

Rapporten i sin helhet kan erhållas från FUB:s stiftelse ala tel. 08-660 82 84,
fax 08-783 00 49.

E-mail adress: stiftelsen.ala@ala.fub.se

Bakgrund

I landets kommuner finns konsulenter/reselärare med särskild undervisning och/eller lång erfarenhet om och av de olika funktionsnedsättningarna. Avsikten är att ge råd och stöd till personal i elevens närmiljö. Den tid de har till förfogande varierar liksom storleken på deras geografiska arbetsområde. Var konsulenterna/reselärarna lägger tyngdpunkten av sitt arbete, med elev individuellt, gentemot föräldrar eller skolpersonal, varierar liksom att innehållet i arbetet har olika utformning och innehåll. Dessa konsulenter/reselärare skall fungera som en "plusreserv" utöver den specialpedagogiska undervisning som klasslärare ger.

I den läroplan, Lsä 90, som gällde när studien genomfördes uttrycks klart hur behovet av "plusresurser" skall tillgodoses för elever med flera funktionsnedsättningar: *"För att tillgodose dessa elevers behov av pedagogisk stimulans skall skolan tillse att personal med speciell kompetens finns tillgänglig för direkt stöd till den enskilde eleven samt för information och handledning till skolans personal."* Där sägs också " *Så långt som möjligt skall insatserna diskuteras med eleven och alltid med föräldrarna*".

I Lpo 1994 som gäller för både grundskola och särskola finns kraven på dessa expertresurser inte lika klart uttalade. Där finns inte heller klart uttalade krav på individuella undervisningsplaner för elever med funktionsnedsättningar. Därmed finns också en risk att stödet till barn med flera funktionsnedsättningar minskar i den kommunaliserade särskolan, trots att Statens Institut för Handikappfrågor, SIH, har som mål att *det för varje elev med funktionsnedsättningar skall finnas en Individuell Undervisningsplan*.

Grundskoleförordningen föreskriver i 5 kap 1§ att *"..om elev behöver särskilda stödåtgärder skall ett åtgärdsprogram utarbetas av berörd personal. Vid utarbetandet av programmet bör skolpersonalen samråda med eleven och elevens vårdnadshavare"*. Problemet är att grundskoleförordningen inte reglerar särskolan verksamhet.

Studien syftar till att kartlägga och analysera förekomsten av lokala konsulentresurser samt hur lokala konsulenter arbetar med skriftliga måldokument för enskilda elever. Arbetet i landets olika regioner jämförs för att analysera förutsättningarna för hur det konsultativa arbetssättet vid framtagandet av skriftliga individuella planer varierar över landet.

De personer som ingår i undersökningen är alla verksamma inom särskolan som konsulenter/reselärare för syn, hörsel, rörelsehinder och autism. Deltagarna kommer från fyra av de fem regionerna i landet. I Södra regionen, G, H, K, L och M län, har SIH:s konsulenttjänster varit vakanta under en längre tid. De regioner som deltagit är : Norra med AC, BD, Y och Z län, Östra med AB, C, I och X län, Mellersta med D, E, S, T, U och W län samt Västra med F, N, O, R och P län.

Skriftliga individuella planer (SIP)

Utvärdering på individnivå kan ske dels utifrån de mål som beskrivs i läroplaner och kursplaner och dels utifrån de behov enskilda eleverna har. Betygen i grundskola och gymnasium används t ex som ett sätt att utvärdera elevernas kunskapsinhämtande i förhållande till kurs- och läroplaner. För elever med flera funktionshinder i särskolan har det inte funnits någon utvärderingsmetod som gjort det möjligt att analysera om undervisningen haft önskade effekter. På senare år har därför olika typer av skriftliga individuella planer utformats. De planer som haft till uppgift att målstyra pedagogiska insatser för enskilda elever i förhållande till kurs- och läroplaner görs ofta upp termins- eller läsårsvis och kallas Individuella UndervisningsPlaner (IUP).

Planer vars syfte har varit att underlätta arbetet med att lösa enskilda elevers problem och/eller tillgodose individuella behov hos en enskild elev har haft olika benämningar bl a Individuella MålProgram (IMP). IMP har utvecklats ur klasslärares och konsulenter behov av att individualisera det specialpedagogiska arbetet utifrån varje elevs speciella behov oavsett om de mål som satts upp går att härleda till kurs- eller läroplaner eller ej. I denna studie görs ingen åtskillnad mellan IUP och IMP. Båda typerna benämns här SIP d v s Skriftliga Individuella Planer.

Skriftliga planer av det här slaget har relativt kort historia i Sverige jämfört med en del andra länder. I t ex USA har det i tjugo år funnits en lag om skriftliga individuella planer för elever med funktionshinder, vilket också har gjort att det där finns en del forskning om värdet av sådana planer.

Forskare i USA menar att lagen har varit positiv därför att den tillförsäkrat alla elever en planerad undervisning och att det varit möjligt att göra utvärderingar. De krav som i lagen ställs på utformningen av dessa dokument anses dock ha påverkat undervisningen på ett oönskat sätt. Dokumenten har ibland kommit att bli styrande för undervisningens mål och metoder, eftersom kravet på observerbara delmål som bygger på varandra uppmuntrar ett visst innehåll i undervisningen. Samma mål återfinns i stort sett för alla elever och läraren tenderar att hålla fast vid målen även om en förändring i riktning mot målen uteblir. Chanserna att använda sig av naturliga inlärningstillfällen minskar och risken för att målen inte förbättrar elevens vardagsfunktion ökar.

Att arbeta som konsulent för elever med flera funktionsnedsättningar

I studien förs en diskussion om effekter av reselärare/konsulenters olika roller och sätt att arbeta samt om olika typer av åtgärder de använder sig av. De flesta åtgärderna i traditionell specialpedagogisk konsulentverksamhet kan betraktas som *träning/nyinläring*, dvs. specialpedagogen arbetar *direkt* med barnet vid bestämda tidpunkter, antingen som klasslärare eller reselärare. Konsulenten kan också arbeta med barnets närmiljö, dvs genom *indirekt* påverkan av eleven. De två åtgärdstyper konsulenterna då använder sig av är *omdefiniering* och/eller *fortbildning*.

Omdefiniering är en lämplig åtgärd när elevens agerande tolkas på ett sätt som försvårar samspelet med omgivningen. Konsulenterna kan t ex i diskussioner hjälpa skolpersonalen att "omdefiniera" reflexer från att tolkas som symptom på skada till att tolkas som känslomässig reaktion på vad som händer i omvärlden. Reflexen kan t ex ses som en följd av glädje över att höra mammans röst. Den förändrade tolkningen leder till att eleven bemöts annorlunda av skolpersonalen.

Fortbildning är en annan typ av omvärldsriktade åtgärder, som syftar till att öka kunskaperna och förändra agerandet och/eller den fysiska miljön i barnets omgivning. Man har t ex visat hur lärarkandidater genom att utifrån videofilmade samspelsituationer fått handledning kunnat förändra sitt sätt att samspela med elever med flera funktionsnedsättningar.

De tre åtgärdstyperna, träning/nyinläring, omdefiniering och fortbildning utesluter inte varandra, utan förstärker troligen varandra om de kombineras. Skillnaden finns dels i om konsulenterna arbetar direkt eller indirekt med barnen, dels i om åtgärden syftar till att träna/lära in vissa kunskaper och agerande eller om syftet är att åstadkomma förändringar i närmiljön som förväntas förändra elevens agerande.

Jämförelser av effekterna av direkt och indirekt konsulentarbete har gjorts och slutsatsen är att indirekt arbete ger fler positiva effekter på barnens vardagsfungerande än direkt arbete. I denna studie kartläggs därför i först hand de lokala konsulenternas indirekta konsultarbete.

Några resultat av kartläggningen

Här görs ett urval av resultatredovisningen av intresse för denna sammanfattning.

Antal timmar för konsultativa uppgifter: SIH har under ett antal år samlat uppgifter om antal lektionstimmar, som avsatts för lokalt konsulentarbete i de olika regionerna. 93/94 hade Östra och Västra regionerna flest timmar (243 resp. 283) och Norra regionen minst (135). 96/97 hade Östra fortfarande flest timmar (278), men i Norra och Västra regionerna hade en markant minskning skett (116 resp. 139). Läsåret 96/97 var det första läsåret som planerats helt i kommunal regi. Östra och Mellersta regionerna, som behållit resurserna, skiljer sig från de övriga genom att där har i högre utsträckning organiserats lokala "team för elever med flera funktionsnedsättningar" och de får regelbunden handledning från SIH:s regionala konsulenter.

Konsulenttimmarna i särskolan är i huvudsak fördelade på konsulenter med synskada, hörselskada, autism eller rörelsehinder som specialitet. Samtliga gruppers konsulenttimmar visar en fallande trend från 93/94 till 96/97.

Förekomst av handikapps specifika skriftliga individuella planer: Enligt konsulenternas svar är det vanligast att SIP utarbetas endast vid enstaka tillfällen. I Mellersta och Västra regionerna finns dock en relativt stor grupp (48% resp 40%) som för det mesta eller alltid tar fram planer, men ytterst få har som rutin att göra det

Slutsatser

De slutsatser som kan dras av studien begränsas i vissa avseenden av faktorer som har att göra med bl a undersökningsgruppen, bortfall, studiens uppläggning och mätmetoder. Genom att Södra regionen inte finns med kan t ex resultaten inte generaliseras till att gälla hela landet. *Resultatet visar dock att de intentioner angående SIP för alla elever som framgår av gällande läroplaner inte är uppfyllda.*

Drygt hälften av eleverna i särskolan har ytterligare funktionsnedsättningar i olika kombinationer och de återfinns i så gott som samtliga klasser. Pedagoger inom särskolan har sedan några år kunnat få specialpedagogisk påbyggnadsutbildning med olika inriktning och kartläggningen visar att *majoriteten av de lokala konsulenterna har någon form av specialutbildning som passar för deras arbetsuppgifter.* Bäst är situationen i Mellersta och Östra regionerna och där finns också geografisk närhet till påbyggnadsutbildningarna.

Trots att rörelsehinder är den utöver begåvningsnedsättningen vanligaste funktionsnedsättningen i särskolan är det bara 17 % av konsulenterna som har påbyggnadsutbildning med inriktning mot detta. Förklaringen kan bl a vara att *rörelsehinder i särskolan av tradition inte har betraktats som ett pedagogiskt problem i samma utsträckning som syn, hörsel och autism.* Därför har påbyggnadsutbildning med inriktning mot rörelsehinder kommit i gång sent.

Endast 13 % av de konsulenter som medverkat i kartläggningen arbetar heltid som konsulent, vilket innebär att flertalet och då särskilt de 50 % som också är klasslärare, har en splittrad arbetssituation. Klasslärarnas bundna tid minskar möjligheten att träffa andra klasslärare när de behöver hjälp. Klasslärarnas arbetsuppgifter och bundna tid kan också variera från år till år, vilket gör att *kontinuiteten i konsulentverksamheten blir bristfällig. Den största stabiliteten har Mellersta regionen där SIH:s handledning av de lokala konsulenterna har organiserats som teamarbete.*

De lokala konsulenternas önskemål om fortbildning visar att de i första hand vill fördjupa sina kunskaper inom det område de redan är specialiserade på. Individuella elevplaner och konsultrollen har inte högsta prioritet utom för autismkonsulenterna. Detta ses som ett problem eftersom nuvarande arbetssätt därmed kommer att permanentas. Om fortbildning skall fungera som ett styrinstrument bör verksamhetens mål styra fortbildningens innehåll. *Om intentionerna är att arbeta med funktionsnedsättningens handikappande konsekvenser, gemensam problemlösning och upprättande av SIP måste fortbildningsinnehållet styras därefter.*

Som tidigare nämnts upprättas relativt få SIP och det är ovanligt konsulenterna har detta arbetssätt som rutin. Det är troligt att orsaken är *bristande kunskaper i gemensam*

problemlösning och målstyrt arbete hos såväl klasslärare som konsulenter. Samma kunskapsbrister finns även i annan social omsorg, t ex vid upprättande av habiliteringsplaner inom barnhabilitering och individuella planer enligt LSS inom kommunal verksamhet. Det finns ingen tradition för utvärdering som grund för målstyrning och inte heller någon tradition hos skolledare att ge återkoppling till klasslärare och konsulenter på den dokumentation de lämnar. Återigen framträder behovet av en förändrad fortbildning.

Enligt Lpo 1994 skall undervisningsmålen utvecklas "*i nära kontakt med såväl hemmen som det omgivande samhället*". Resultatet av studien visar att SIP utvecklas i samarbete mellan konsulent, klasslärare och assistenter och att *föräldrar relativt sällan deltar i arbetet med SIP*. Mönstret är det samma för alla regionerna. Förklaringar kan vara att detta inte särskilt betonas i fortbildning och handledning och att det i första hand är klassläraren som beslutar vilka som skall medverka då SIP utformas. Detta visar att *det krävs en uttalad strategi och tydliga mål angående föräldramedverkan i skolorganisationen*.

Enligt svaren i undersökningen sker vanligtvis *utvärdering av upprättade planer en gång per termin. Denna tidsintervall är användbar som styrmedel om planen avser mål enligt kurs- eller läroplaner, men inte tillräcklig om utvärderingen avser mål och metoder för att lösa den enskilde elevens problem i samspel med omvärlden*. Intressant är att konsulenter i Mellersta regionen, dvs. de som under längst tid fått handledning i att utforma SIP runt de handikappande konsekvenserna av elevens funktionsnedsättning, visar en tendens att utvärdera SIP oftare än konsulenter i andra regioner.